

Runo isosta härästä.

Esitelmä, pidetty Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kokouksessa 18 ⁶/₄ 92.

Tuskin mikään Kalevalan runoista tarjoo tutkimukselle niin paljon maantieteellisiä nimiä kuin runo isosta härästä. Voisikohan niiden avulla määrätä runon alkuperäistä kotipaikkaa?

Kalevalan 20:n runon alussa kerrotaan, että iso härkä on kasvanut Karjalassa eli Suomessa, siis jossain Suomen ja Venäjän Karjalan raja-mailla. Sen pää on keikkunut Kemijoella lähellä Vianan merta ja ainoasti häntä on ulottunut Hämeeseen.

Vanhassa Kalevalassa sen 13:ssa runossa on härän asema vielä tärkeemmin määrätty:

Jalk' on yksi Aunuksessa,
Toinen Turjan tunturilla,
Kolmansi koskella Vuoksen,
Neljäs on Lapin lähellä.

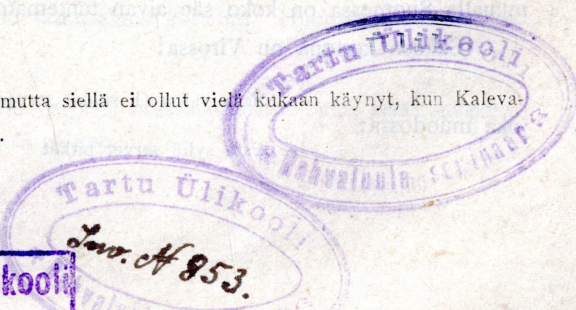
Näissä säkeissä on nähtävästi edustettuna runojemme paraat löytöpaikat: Aunus, Pohjanmaa, Karjala ja Savo ¹).

Jos meillä ei olisi muuta Lönnrotin työstä jäljellä, kuin molemmat painetut Kalevalanlaitokset, niin kukaties voisimme kuvailla mielessämme, että iso härkä on Karjalaisten runolaitumilla lihonnut. Mutta Lönnrot on pitänyt erinomaista huolta kaikista käsikirjoituksistaan, niin että meidän tässäkin kohden käy mahdolliseksi saada todellisempaa selvitystä.

«Runokokouksessa Väinämöisestä», joka on Vanhan Kalevalan alku-luonnos, härkä ei kasva *Karjalassa*, vaan «*kaunihisti*». Siinä ei puhuta *Vuoksen* koskesta eikä *Lapinlahdesta*, vaan *Rutjan* koskesta ja *laajasta Lapista*. Myöskin *Kemijoen* oikea asema käy selville toisintosäkeestä, jossa *Tornio* mainitaan.

¹) Inkeri tosin puuttuu, mutta siellä ei ollut vielä kukaan käynyt, kun Kalevalan ensimmäinen laitos ilmestyi.

529 Est.A
Tartu Riikiku Ülikooli

Tästä päättäen olisi iso härkä pään, hännän ja kolmen jalan puolesta etsittävä Pohjois-Pohjanmaalta eli *Kainuusta*, jossa Gananderin *Mythologia* tietää härän kasvaneen.

Mutta Lönnrotin runokokoelmissa ja myöhemmissä muistiinpanoissa on yleisimpänä kasvinpaikkana härälle mainittu *Häme*, toisinaan sen ohella *Suomi*. Hämeestä siis ja Varsinais-Suomesta olisi haettava tuo iso härkä. Vahinko vaan, ettei siitä ole vähintäkään jälkeä Länsisuomalaisten runoudessa löytynyt.

Sitä vastoin on se aivan yleinen Virossa, niinkuin tohtori Hurtin koelmista käy selville. Ovatpa Virolaisetkin ymmärtäneet siihen painaa oman leimansa. Länsi-Virossa näet lauletaan, mitenkä härkä mannermaalta näkyy kaikille saarille: *Hiidenmaalle*, *Muhunmaalle* ja *Saarenmaalle*.

Kysymys on nyt siitä, kumpaisen leima, Suomalaistenko vai Virolaisten, on alkuperäinen, kumpaisen myöhemmin päälle pantu? Eli toisin sanoen: onko runo isosta härästä kulkenut Virosta Suomeen, vai päin vastoin? Kumpaisessakin tapauksessa on sen kulku käynyt Inkerin kautta, koska Suomalaisista ainoasti Karjalaiset ja Savolaiset sen tuntevat. Inkeriläiset runontoisinnot voivat asian ratkaista.

Länsi-Virossa lauletaan, mitenkä tuolla ihmeellisellä otuksella on:

Tuhat vaksa *turjad* (= niskat) paksud.

Tämä säe kuuluu Itä-Virossa:

Tuhat silda *turjad* laiad,

samoin läntisimmässä Inkerissä:

Tuhat sylvä *turjat* laiat.

Vähäistä idempänä Inkerissä on:

Tuhat sylvä *tursa* (= turpa) pitkä

ja Keski-Inkerissä lähinnä Pietaria:

Tuhat sylvä *turpa* paksu.

Viimeksi mainittu muoto on vielä Kaakkois-Karjalassa tunnettu, mutta muualla Suomessa on koko säe aivan tuntematon.

Säkeen kertona on Virossa:

Sada vaksa (l. silda) sarved pitkad,

joka muodossa:

Sata sylvä sarvet pitkät

on kulkenut samaa tietä Kaakkois-Karjalaan ja sieltä vielä Sortavalan tienoille.

Turja, tursa ja *turpa* sanojen maantieteellinen leviäminen osottaa selvästi runon kulkua. Päinvastaista kehitystä on aivan mahdoton olettaa. Mitenkä voisi ajatella, että härällä, jolla on sadan sylen pituiset sarvet, olisi tuhannen sylen paksuinen turpa? Ainoasti väännöksenä virolaisesta *turja*-sanasta, joka merkitsee *niskaa*, on semmoinen suhteellisuuden puute voinut syntyä.

Yleisemmin kuin yllämainittu säepari ovat Suomessa säilyneet muuttamat lisäsäkeet, jotka vasta Koillis-Virossa lähinnä Inkeriä tavataan.

	Pääsuke sai päävä lenda
	Härja sarvede vaheta
ja	
	Oravas sai oasta joosta
	Härja selgaroodu mööda
tai	
	Kuu sai lenda kuovitaja
	Tugevaste turja mööda.

Ensimmäinen säepari kuuluu suomeksi:

Pääskyläinen päivän lenti
Härän sarvien väliä.

Jälkimmäiset kaksi ovat Inkerissä yhdistyneet:

Kuukauen orava juoksi
Härän selkäpiitä myöten.

Merkillistä on, ettei viimeksi mainituissa säkeissä ole mitään alkusointua. Vasta Suomen puolella ¹⁾ on sitä koetettu palauttaa, esim. tähän tapaan:

Kuukauen orava kulki
Härän häntäluuta (!) myöten.

Runon kehityksestä päättäen ison härän kuvaus on saanut alkunsa Länsi-Virossa. Viron saarien nimet ovat runossa ainoat oikeutetut, — jos nekkään lienevät muuta kuin satunnainen koristus. Huomattavaa näet on,

¹⁾ Inkerissä tapaa toisinaan yrityksen samaan suuntaan: Pitkin härän selkäpiitä. Siinä taas tulee runomittaa vastaan rikotuksi.

että ne tavataan yhdessä ainoassa muistiinpanossa. Koillis-Virossakin toisinaan mainitaan paikka, josta härkä on tuotu, mutta aina joku kaukaisempi, niinkuin *Venäjä*, *Saksa* ja erittäin *Turkinmaa*. Eräässä läntisimmän Inkerin toisinnossa¹⁾ tavataan näitä paikannimiä oikein kosolta. Se alkaa:

Hämölästä' oli härkä tuotu,
 (Toisin: Tuotu oli härkä Turkinmaalta),
 Sinisorkka Suomenmaalta,
 Luusarvi Lutikkamaalta,
 Verisarvi Vennäänmaalta.

Hämölä eli *Hämälä* ja *Suomenmaa* tavataan sitten yleisesti Inkerin toisinoissa. Suomen puolella *Hämälä* muuntuu *Hämeheksi* erään toisen runon, Hämeen ihmeitten, vaikutuksesta, joka jo Pohjois-Inkerissä on sekaantunut runoon isosta härästä.

Kun nyt tiedämme, mistä iso härkä on kotoisin, niin seuraa vielä toinen kysymys: mitä tämä härkä oikeastansa on, mitä se merkitsee?

Jo Ganander aikoinaan on yrittänyt sitä selittämään mytologiselta kannalta, nimittäin otavaksi. Nähtävästi on hän mielessään kuvaillut tuota sarvekasta ja pitkähäntäistä tähtisikeröä härän muotoiseksi. Erittäin hän lienee säkeitä:

Pää häilyi Hämehen maassa,
 Häntä torkkui Torniossa,

silmällä pitänyt ja ajatellut, että niin laajalle ulottuminen ainoasti taivaalliselle härälle on mahdollista. Valitettavasti kumoutuu tämä arvelu heti, jos ottaa huomioon, että härän ruumiinosien asetteleminen eri paikkoihin on myöhäinen lisäpiirre, joka vielä Kaakkois-Karjalassa on tuntematon ja vasta edempänä Suomessa ilmautuu.

Toisen mytologisen selityksen on isävainajani Kalevalantutkimuksessaan²⁾ esiin tuonut, sitä kuitenkin itse suuresti epäillen. Suomessa tavataan runo isosta härästä, jonka pieni mies lopulta kaataa, usein yhdistyneenä voiteen lukuun. Luulisihan tässä näkevänsä ison pilven, johon ukkonen iskee, niin että se virvoittavana sateena virtaa alas maahan.

Tarkastakaamme siis vielä kerran runon kehitystä, alkaen Virosta ja Inkerin kautta kulkien Suomeen. Länsi-Virossa lauletaan tätä runoa leikkuutalkoissa ja kiitetään isäntäväkeä siitä, että se on teurastanut ison hä-

¹⁾ Porkka, II 96. — ²⁾ Suom. kirj. hist. I, s. 492.

rän pitoja varten. Yhtäläinen muodostus tavataan toisinaan vielä Koillis-Virossakin. Mutta yleensä se siellä on irtaantunut alkuperäisestä yhteydestään leikkuurunojen kanssa. Siitä on tietysti ollut seurauksena, että on täytynyt keksiä härälle erityinen teurastaja. Semmoisena mainitaan milloin oman kylän pienet tai matalat miehet, milloin joku yksinäinen mies, piiskan varren pituinen ja oljen korren korkuinen tai härän sorkan suuruinen. Vastakohtaksi isolle härälle on tappaja tehty niin pieneksi kuin mahdollista. Inkerissä ja Suomessa on härän kaataja otettu muista samantapaisista runoista, ison tammen runosta ainoa *veli* ja ison sian runosta *ukko*, joka hädissänsä kuuseen pakenee ¹⁾. Tämä seikka, niinkuin isävainajani on osottanut, tekee yllämainitun mytologisen selityksen kovin epäilyttäväksi. Ja aivan aiheettomaksi se käy, jos ottaa lukuun, että runon yhdistyminen voiteen sanoihin on vasta Suomen puolella tapahtunut ja aivan myöhäinen ilmiö.

Iso härkä ei siis ole otava eikä sadepilvi, vaan iso härkä on — iso härkä, aivan tavallinen härkä suurennuslasilla katsottuna. Tapaammehan samanlaista ylenmääräistä suurentelemista suomalaisissa saduissa eli n. k. valeuksissa isosta kaalista ja kattilasta, isosta kalasta y. m. Ja tässä kohden on vielä yksi seikka vaarin otettava ²⁾.

Se länsivirolainen talkooruno, johon iso härkä alkuansa kuuluu, alkaa usein tähän tapaan: «kiitos äijä, kiitos ämmä, sen oluen tekemästä, joka ottaa mielet miesten päästä, puolet mielet poikain päästä». Sitten vasta seuraa kiitos härän tappamisen johdosta. Kummako se, jos iloisissa leikkuutalkoissa, joissa jo oltiin koko lailla päissään, syötäväksi tapettu härkä kasvoi mielenkuvituksen avulla yhä isommaksi ja isommaksi. Oltiinpa jo kuulevinaan sen mahtavaa ääntäkin.

Kui ta ambus, taevas kōikus,
Kui ta mõiras, maa värises,

laulaa virolainen runo; suomennettuna se kuului:

¹⁾ *Musta mies*, joka *merestä* nousee härkää kaatamaan, on Inkerin toisinoissa varustettu sillä kultaisella kurikalla, jolla ukko sian iskee. Ilman kurikkaa tavataan hän vasta Suomen puolella. Hänen pienuutensa kuvaus on hyvin harvinainen ja luultavasti satunnainen.

²⁾ Tämän seikan oikeasta käsityksestä on minun kiittäminen erästä huomautusta, joka tehtiin esitelmäni johdosta.

Kun hän ammu, taivas keikkui,
Kun hän mylvi, maa värisi!

Mainittakoon lopuksi, että Lönnrotkin Kalevalassa on liittänyt runon isosta härästä runoon oluen synnystä ja vaikutuksesta ja molemmat sovit-
tanut Pohjolan pitoihin. Tämän on hän tehnyt ilman mitään viittausta
suomalaisten kansanrunojen puolelta. Olisiko hän aavistanut, että runoa
isosta härästä on alkuansa käytetty pitolauluna ja semmoisena yhdistetty
runoon oluen vaikutuksesta?

Kaarle Krohn.

